

СОЦІАЛЬНО ВИКЛЮЧЕНА МОЛОДЬ ЯК КАТЕГОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Савицька А. Ю.

Директор Комунальної установи
«Центр надання соціальних послуг»
Брусилівської селищної ради
ORCID ID: 0000-0001-6421-5017

Статтю присвячено концепту виключення, що викликає дедалі більший інтерес у сучасній вітчизняній та закордонній науковій літературі. Наголошується на нагальній важливості дослідження соціального виключення відповідно до етапів розвитку та соціально-економічних трансформацій суспільства. З'ясовано, що феномен соціального виключення становить складне та багатовимірне соціальне явище, що варіює в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій. Подано теоретичний огляд концепцій, присвячених дослідженням чинників виключення та його взаємозв'язку з категоріями населення. Доведено, що процес соціального виключення відбувається поступово, під дією зовнішніх і внутрішніх факторів. У статті узагальнено наукові підходи до окреслення соціально виключеної молоді. Досліджено, що молодь, яка перебуває під загрозою соціального виключення, стикається з комплексом бар'єрів, що взаємно підсилюють одне одного. Здійснено порівняльний аналіз підходів до виокремлення соціально виключеної молоді. Запропоновано біологічні, суспільні та індивідуальні ознаки соціально виключеної молоді. Наголошено на представниках соціально виключеної молоді відповідно до визначених ознак. Огляд наукових праць засвідчує, що науковці не дійшли спільного бачення щодо чинників соціального виключення молоді та їх класифікації. Для ефективного вирішення взаємодії із соціально виключеною молоддю важливо розуміти природу походження, наявність ресурсів і можливостей. У дослідженні розглянуто потребу підходів щодо перспективи їх вивчення. Окреслено напрями подальших досліджень.

Ключові слова: соціальне виключення, молодь, ознаки виключення.

Savitska A. Yu. Socially excluded youth as a category of pedagogy

The article is dedicated to the concept of exclusion, which is generating increasing interest in contemporary domestic and foreign scientific literature. It emphasizes the urgent importance of researching social exclusion in accordance with the stages of development and socio-economic transformations of society. It has been determined that the phenomenon of social exclusion represents a complex and multi-dimensional social phenomenon that varies in the context of modern socio-economic transformations. A theoretical overview of concepts dedicated to studying the factors of exclusion and its interconnection with categories of the population is presented. It has been proven that the process of social exclusion occurs gradually, under the influence of external and internal factors. The article summarizes scientific approaches to defining socially excluded youth. It has been researched that youth at risk of social exclusion face a complex of barriers that mutually reinforce one another. A comparative analysis of approaches to identifying socially excluded youth has been conducted. Biological, social and individual characteristics of socially excluded youth have been proposed. Emphasis is placed on representatives of socially excluded youth according to defined characteristics. A review of scientific works shows that researchers have not reached a common understanding regarding the factors of social exclusion of youth and their classification. To effectively address interactions with socially excluded youth, it is important to understand the nature of their origin, the availability of resources and opportunities. The study examines the need for approaches regarding the prospects of their study. Directions for further research are outlined.

Keywords: social exclusion, youth, signs of exclusion.

Вступ. Сучасні кризові трансформації українського суспільства суттєво позначилися на процесах становлення молоді. Вони відчутні як у сфері матеріального забезпечення життєдіяльності, так і в системі відновлення духовних

і фізичних ресурсів особистості. Соціально-економічна нестійкість, глобалізаційні тенденції та структурні зміни в суспільстві призвели до порушення збалансованості механізмів соціалізації та включення молоді в суспільні практики.

У ринкових умовах спостерігається виразна тенденція відходу молоді від продуктивної діяльності на користь сфери комунікацій і споживання. Це посилює домінування утилітарних і матеріальних цінностей, водночас зменшуючи значущість духовних орієнтирів, культурних традицій та інтелектуального розвитку. Як наслідок, формується ризик поширення бездуховності, моральної дезорієнтації та девальвації етичних засад суспільного життя.

Важливим викликом постає також погіршення психофізичного стану молоді, зумовлене підвищеним рівнем соціального тиску, воєнними діями, нестабільністю ринку праці та невизначеністю життєвих перспектив. Так, зазнають трансформації не лише індивідуальні орієнтації, а й суспільні уявлення про місце та роль молоді в національному розвитку й державотворенні.

Молодь нині набуває особливої уваги, адже вона безпосередньо пов'язана з поняттям «майбутнє». Молодь є провідним чинником модернізаційних, культурних та інноваційних зрушень. Водночас криза соціалізаційних інститутів, зниження рівня суспільної довіри та поширення деструктивних моделей поведінки загострюють проблематику інтеграції молоді як самостійного суб'єкта суспільного поступу.

Спостерігаємо, що формування молоді в сучасних умовах потребує комплексного наукового осмислення та послідовної державної політики, спрямованої на поєднання матеріальних, духовних і соціальних чинників розвитку. Лише за умови створення сприятливого середовища можна гарантувати стабільність суспільного організму та визначити вектори його майбутнього зростання.

За кордоном питання соціального виключення молоді досліджували як: класичні праці з концепції соціального виключення (Рут Лістер (Ruth Lister) [4]; молодь та соціальне виключення у Великій Британії (Енді Фурлонг (Andy Furlong), Фред Картмел (Fred Cartmel) [2]; безробіття та маргіналізація молодих людей (Роберт Макдональд (Robert MacDonald) [5]; теорію соціального капіталу, яка пояснює механізми виключення (П'єр Бурдьє (Pierre Bourdieu) [1].

В Україні питання соціального виключення молоді опрацьовувалося науковцями в міждисциплінарному полі – соціології, соціальної роботи, педагогіки, психології. Зокрема, О. Безпалько [9], С. Григор'єва [10], І. Зверева [12], А. Капська [13] – у контексті соціальної педагогіки та інтеграції молоді в соціум; О. Ярошенко [20] – у соціології, з акцентом на проблеми безробітної та маргіналізованої молоді; О. Балакірева [8] розглядала ризики соціального виключення серед української молоді; Н. Сейко [14] – у контексті соціальної роботи та педагогічного супроводу молоді з груп ризику.

Мета статті полягає в дослідженні категорії соціально виключених груп населення; аналізі проблеми молоді, яка стоїть перед загрозою соціального виключення.

Методи та методики дослідження. У процесі наукового дослідження використано методи аналізу, синтезу, систематизації й узагальнення науково-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження соціального виключення; інтерпретація результатів дослідження.

Результати. Термінологічно поняття *виключення* споріднене з концептом «відчуження», що означає відокремлення особи від суспільних процесів, інституцій та результатів власної діяльності. Уже на початку XX ст. у працях німецького соціолога, філософа та історика Макса Вебера [2] цей феномен розглядався крізь призму соціальної участі, прав та можливостей людини бути залученою до суспільних взаємодій. Саме Вебер увів поняття «соціальна дія», підкреслюючи, що будь-яке відчуження людини від можливості діяти в соціумі призводить до її маргіналізації.

У подальшому наукові інтерпретації соціального виключення розширювалися залежно від чинників того дня. Важливим є і підхід ЮНЕСКО, де соціальне виключення визначається як ситуація, коли індивіди та групи не мають можливості користуватися комплексом соціальних прав, гарантованих міжнародними, національними та місцевими нормативно-правовими актами [1]. Так, проблема виключення пов'язана не лише з психологічним чи соціокультурним аспектом, а й із правовим полем, оскільки обмеження доступу до прав і свобод

автоматично призводить до соціальної нерівності та поглиблення вразливості окремих категорій населення.

Соціальне виключення в суспільстві проявляється насамперед у нерівномірному розподілі наявних ресурсів між його членами. Відповідно, що більш обмеженим є обсяг цих ресурсів, то ширшою стає група людей, які опиняються в стані соціального виключення. У такому контексті соціальне виключення доцільно розуміти як позбавлення або значне обмеження можливостей людини брати активну участь у процесі задоволення власних потреб на різних рівнях – від базових фізіологічних до потреб вищого порядку, пов'язаних із самореалізацією та суспільною інтеграцією.

У науковій літературі соціальне виключення визначається як складний багатовимірний феномен, що полягає у вилученні окремої людини або цілих соціальних груп зі сфери дії суспільних інститутів, обмеженні їх доступу до праці, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культурних та комунікативних ресурсів. У таких умовах індивід позбавляється можливості підтримувати звичні соціальні зв'язки, розвивати міжособистісну комунікацію, брати участь у суспільному житті. Особливо гостро ця проблема проявляється в умовах збройних конфліктів і воєн, коли значна частина населення змушена залишати свої домівки, втрачає стабільні соціальні ролі, знайоме середовище та механізми соціальної інтеграції.

Зауважимо, що соціальне виключення є не лише індивідуальною чи груповою проблемою, а й системним явищем, яке впливає на цілісність соціуму. У сучасних умовах воно набуває особливої актуальності, оскільки мільйони громадян переживають втрату соціальних ролей, руйнування соціальних мереж та відчуження від інституцій, які мають забезпечувати їхнє благополуччя. Саме тому вивчення механізмів попередження та подолання соціального виключення є ключовим завданням соціальної педагогіки та соціальної роботи, спрямованих на відновлення соціальної інтеграції, розвиток громад та підтримку прав людини.

Критерії визначення *молоді* в Україні закріплені в низці нормативно-правових актів.

Насамперед у Законі України «Про основні засади молодіжної політики» вік молоді сформульовано від 14 до 35 років [4]. ВООЗ змінила вікову класифікацію людей, враховуючи вікові групи для оцінки стану здоров'я, соціальних, економічних і демографічних аспектів, і відтепер молоді люди – це особи віком від 18 до 44 років [3].

О. Рєвнівцева визначає, що залежно від різних чинників до *соціально виключених груп*, належать: безпритульні, збіднілі; особи, які втратили роботу; жінки, які зазнали гендерної нерівності; особи з інвалідністю; особи, які страждають на соціально небезпечні хвороби (СНІД, туберкульоз); особи із психічними розладами; особи, які мають нарко- та алкозалежність; засуджені особи; релігійні групи; національні меншини; сексуальні меншини; діти-сироти, яких виховують у дитячих будинках; особи без реєстрації; жінки з маленькими дітьми, особливо одинокі; вікові групи (молодь, особи похилого віку); одинокі особи літнього віку; домашні господарки; мігранти; внутрішньо переміщені особи тощо. Серед груп, які мають підвищену ймовірність опинитися у стані соціального виключення, автор виділяє: безробітних; сімей з дітьми; фізично та психічно хворих; самотніх люди (у сільських та міських поселеннях) [8].

І. Кулик відносить до груп, які зазнають соціального виключення та дискримінації: осіб, які не мають постійного місця проживання; осіб і сімей, які вимушені залишити місце проживання; жертв злочинних дій або постраждалих від насильства та експлуатації; осіб, які стикаються з упередженнями та соціальною стигматизацією (зокрема, ВІЛ-інфіковані, етнічні та релігійні меншини, спільноти ЛГБТ тощо) [5].

Н. Павлик, ураховуючи вік, стать, соціальний статус та роль, стан здоров'я, до соціально виключених осіб зараховує безробітних; групи самодопомоги, само організованих і самокерованих груп; дезадаптовану молодь; державних службовців і працівників державного сектору; дітей; жінок; осіб похилого віку; ув'язнених; мігрантів і внутрішньо переміщених осіб; молодих матерів; сільських жителів; студентську молодь; учасників бойових дій [6].

У Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) наголошується, що до *соціально виключених категорій молоді* належать: представники корінних народів, етнічних груп та меншин; молоді мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи; молоді люди, які ідентифікують себе як лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери чи інтерсексуали; особи молодого віку, які мають соціально небезпечні захворювання (ВІЛ, СНІД, туберкульоз); молодь з інвалідністю, а також ті, хто живе в умовах бідності чи збройних конфліктів; молоді секс-працівники та особи, що вживають наркотичні речовини; молодь, яка зазнає релігійної дискримінації; ті, хто постраждав від домашнього чи сексуального насильства; овдовілі молоді жінки; а також молоді жінки, примусово втягнуті в шлюб, жертви торгівлі людьми, сучасного рабства та сексуальної експлуатації [7].

Для України сьогодні актуальним є дослідження молодих груп населення, що потрапляють до категорії соціально виключених. Проблеми молоді неодноразово ставали в тій чи іншій мірі предметом вивчення багатьох напрямів. Припускаємо, що в умовах формування ринкового середовища вітчизняна молодь вимагає особливої соціальної підтримки та соціального захисту як така, що перебуває в стані формування й утвердження життєвих позицій, становить більше половини працездатного населення держави, має свої орієнтації, інтереси і потреби, болісно відчуває на собі тягар економічної кризи та недостатність державних асигнувань на соціальні потреби. Водночас молодь є майбутнім держави, а тому від забезпечення стартових умов її діяльності залежить подальший розвиток нинішнього суспільства, а також майбутніх поколінь.

Аналізуючи дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, ми виокремлюємо соціально виключену молодь за біологічними, суспільними та індивідуальними ознаками [9]. Біологічні ознаки соціально виключеної молоді розглядаємо як порушення психофізіологічного розвитку й відносимо молодь із соціально-небезпечними захворюваннями (ВІЛ, СНІД, туберкульоз), психічно хворих, молодь з інвалідністю, ЛГБТ-спільноти,

постраждалих від сексуального насильства та експлуатації в секс-бізнесі, споживачів алко-, нарко- і хімічних речовин. Дослідження зосереджуються на тому, що виключення не зводиться лише до відсутності матеріальних ресурсів чи доходів. Набагато важливішим є позбавлення людини можливості брати участь у культурному, освітньому та суспільному житті. Науковці розглядають соціальне виключення як відсутність інтеграції в систему соціальних відносин і культурних норм, що створює бар'єри для розвитку особистості й реалізації її потенціалу. Враховуючи вищевикладене, соціальне виключення має нематеріальні виміри: людина може бути заможною, але відчувати себе «чужою» в суспільстві через нестачу культурного визнання чи суспільне таврування. Це розширює наукове розуміння проблеми та закладає основу для сучасних інклюзивних політик у сфері освіти, культури й прав людини.

Суспільні ознаки соціально виключеної молоді окреслюємо як випадки, які є наслідком економічних і політичних змін у суспільстві. Представниками є молодь з числа корінних народів, етнічних і національних меншин, мігранти, біженці, внутрішньо переміщені особи, бездомні, бідні, зубожілі. Упродовж тривалого часу в науковій літературі переважала тенденція трактувати феномен соціального виключення переважно крізь призму економічних показників. Дослідники здебільшого пов'язували його з бідністю, безробіттям, низьким рівнем матеріального забезпечення та обмеженим доступом до фінансових ресурсів. Такий підхід зумовлювався тим, що саме економічна сфера є найбільш очевидним і вимірюваним індикатором соціальної нерівності. Проте сучасні соціальні реалії демонструють, що зведення соціального виключення виключно до економічної проблематики є надмірним спрощенням. Розширення кола соціально вразливих груп у сучасному суспільстві вимагає комплекснішого підходу до цього явища. В умовах постійних соціокультурних трансформацій та змін суспільної структури до категорії соціально незахищених дедалі частіше потрапляють не лише економічно збіднілі особи, а й ті, хто з різних причин обмежений у доступі до ресурсів, послуг

та можливостей самореалізації. Важливо підкреслити, що сама по собі бідність не є універсальним і чітким критерієм соціального виключення. Натомість соціально виключеними можуть виявлятися й ті люди, які формально мають достатній рівень матеріального забезпечення, але стикаються з бар'єрами у сфері освіти, медицини, політики, культури чи інформаційного простору. У цьому контексті ми виходимо з позиції, що економічні можливості громадян є радше передумовою виникнення певних груп ризику соціального виключення, тоді як власне соціально-економічні труднощі перетинаються з іншими факторами у складному багатовимірному полі суспільних відносин.

Індивідуальні ознаки соціально виключеної молоді характеризуються випадками, які є наслідком релігійних, міжособистісних і внутрішньо-сімейних переживань. Зокрема, це молоді люди, які стали виключеними внаслідок релігійної дискримінації; овдовілі молоді жінки, молодь з девіантною поведінкою; жертви домашнього насильства, торгівлі людьми та рабства; молоді жінки, яких примушують одружуватися; молоді люди,

які позбавлені свободи та колишні засуджені. Науковці спостерігають порушення соціальних зав'язків, нерівний доступ до інформації чи послуг, ізоляцію в суспільстві, морального чи фізичного тиску. Так, соціальне виключення проявляється в психоемоційній, культурній та правовій площинах.

Висновки. Так, нами проаналізовано зміст та сутність поняття «соціальне виключення» в контексті соціально-гуманітарних наук. Представлено розвиток поняття «соціальне виключення», що передбачало характеристику життєдіяльності специфічних груп населення. На основі звернення до нормативно-правових документів окреслено граничні вікові межі молоді та групи соціально виключеної молоді. Розроблена класифікація соціально виключеної молоді за біологічними, суспільними та індивідуальними ознаками дала можливість охарактеризувати осіб, які відносяться до соціально виключеної молоді.

Перспективи подальшого дослідження зосереджуються на глибшому аналізі аспектів дослідження соціально виключеної молоді та визначення готовності майбутніх фахівців до роботи з окресленою категорією.

Список використаних джерел

1. Bourdieu P. *Reproduction in education, society and culture*. London: SAGE Publications. 1990 [1977]. p. 260.
2. Furlong, A., Cartmel, F. *Young people and social change*. McGraw-Hill Education. 2006. P. 185
3. Joint Report on Social Protection and Social Inclusion, 2007. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_07_66
4. Lister R. From equality to social inclusion: New Labour and the welfare state. *Critical Social Policy*. 1998. Vol. 18 (2), p. 216, 224
5. MacDonald R. Dangerous youth and the dangerous class. *Youth, TheUnderclass' and Social Exclusion*. Routledge, 2020. p. 1–25.
6. Weber M. The theory of social and economic organization. Ed. T. Parsons. New York : Oxford University Press. 1947. 436 p.
7. World Health Organization, 2025. URL: <https://www.who.int/>
8. Балакірева О.М., Ноур А.М. Взаємозв'язок економічної нерівності, соціального відторгнення та соціальної мобільності. *Економіка України*. 2012. № (8). С. 86–96.
9. Безпалько О.В. *Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей: метод. рек. до проведення тренінг. занять*. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. 2001. С. 32.
10. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. № 6. С. 143–156.
11. Про основні засади молодіжної політики : Закон України зі змінами № 4488-IX від 05.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
12. Зверева І. Д. *Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні* : автореф. дис. ... докт. пед. наук. Київ : Київський університет ім. Т. Шевченка. 1998. С. 40.
13. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. Київ : УДЦССМ. 2201. С. 220.

14. Коляденко С., Ситняківська С., та Сейко Н. Білінгвальна професійна підготовки соціальних працівників в умовах глобалізації. *Social Work and Education*. 2020. Vol. 7, No. 1. Ternopil-Aberdeen. P. 76–83.
15. Кулик І. В. Соціальна робота з різними групами клієнтів: навчальний посібник. Івано-Франківськ : НАІР. 2020. 236 с.
16. Павлик Н., Костюшко Ю. Неформальна освіта соціально виключених категорій населення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 41. Т. 2. С. 285–291.
17. ПРООН в Україні. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>
18. Рєвнітцева О. В. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження. *Людський розвиток*. 2008. С. 98–106.
19. Савицька А. Ю. Класифікація соціально виключеної молоді. *Social Work and Education*. 2018. Vol. 5. No. 2. P. 40.
20. Ярошенко О. М. До питання про предмет права соціального забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. Вип. (3). С. 90–98.

References

1. Bourdieu, P. (1990 [1977]). *Reproduction in education, society and culture*. London: SAGE Publications, 260.
2. Furlong, A., Cartmel, F. (2006). *Young people and social change*. McGraw-Hill Education, 185.
3. Joint Report on Social Protection and Social Inclusion. (2007). Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_07_66
4. Lister, R. (1998). From equality to social inclusion: New Labour and the welfare state. *Critical Social Policy*, 18 (2), 216, 224.
5. MacDonald, R. (2020). *Dangerous youth and the dangerous class. Youth, TheUnderclass' and Social Exclusion*. Routledge, 1–25.
6. Weber, M. (1947). *The theory of social and economic organization*. Ed. T. Parsons. New York : Oxford University Press, 436.
7. World Health Organization (2025). Retrieved from: <https://www.who.int/>
8. Balakireva, O., Nour, A. (2012). Vzayemozv'yazok economic nerivnosti, sotsialnogo viklyuchennya ta sotsialnoy mobilnosti [Interconnection of economic inequality, social exclusion, and social mobility]. *Economy of Ukraine*, 8, 86–96. [in Ukrainian].
9. Bezpalko, O. (2001). Pidgotovka volonteriv do roboti z ditmi z obmezhenimi functionally mozhlivostyami: methodic recommendation shchodo provedennya navchalnykh zanyat [Preparation of volunteers to work with children with limited functional abilities: method. recommendations for conducting training sessions]. Kyiv: Publishing House of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, 32. [in Ukrainian].
10. Biryukova, M., Rushchenko, I., Lyashenko, N., Hryhorieva, S. (2022). Bizhentsi ta vnutrisno peremishcheni osobi Russo-Ukrainian viini: sotsialny kharakteristiki ta praktiki [Refugees and internally displaced persons of the Russo-Ukrainian war: social characteristics and practices]. *Scientific-Theoretical Almanac Hrani*, 6, 143–156. [in Ukrainian].
11. The Law of Ukraine “On the Basic Principles of Youth Policy” with amendments No. 4488-IX dated 05.06.2025. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> [in Ukrainian].
12. Zverieva, I. (1998). *Theory ta practice sotsialnoy i pedagogical roboti z ditmi ta moloddu vie ukrainian: avtoreferat doktorskoy dissertation* [Theory and Practice of Social and Pedagogical Work with Children and Youth in Ukraine: Author's Abstract for Doctoral Dissertation]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 40. [in Ukrainian].
13. Kapska, A. (2001). *Sotsialna robota: deiaki aspects roboti z ditmi ta moloddu: navchalno-methodical posibnik* [Social Work: Some Aspects of Work with Children and Youth: Educational and Methodological Manual]. Kyiv: UDCSSM, 220. [in Ukrainian].
14. Kolyadenko, C., Sityakivska, S., and Seiko, N. (2020). Dvovovna professional pidgotovka sotsialnykh pratsivnikov u contexti globalization [Bilingual Professional Training of Social Workers in the Context of Globalization]. *Social Work and Education*, 7 (1), 76–83. [in Ukrainian].
15. Kulyk, I. (2020). *Sotsialna robota z riznymi grupami klientiv* [Social work with various groups of clients: a textbook]. Ivano-Frankivsk: NAIR, 236. [in Ukrainian].
16. Pavlyk, N., Kostiushko, Yu. (2021). Neofitiina osvita sotsialno viklyuchenikh category naseleennya [Non-formal education of socially excluded categories of the population]. *Current Issues of Humanities*, 41 (2), 285–291. [in Ukrainian].
17. UNDP in Ukraine. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>
18. Revnivitseva, O. (2008). *Sotsialna isolation: problems viznachennya ta doslidzennia* [Social exclusion: problems of definition and research]. *Human Development*, 98–106. [in Ukrainian].

19. Savytska, A. (2018). Klasifikation sotsialno viklyuchenoï molodi [Classification of socially excluded youth]. Social Work and Education, 5 (2), 40. [in Ukrainian].
20. Yaroshenko, O. (2017). Do pitannya pro predmet prava sotsialnogo zabezpechennya [On the Issue of the Subject of Social Security Law]. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 3, 90–98. [in Ukrainian].

Надійшла 10.08.2025

Прийнята 01.09.2025

Опублікована 15.10.2025